

ECRI

European Commission against Racism and Intolerance
Commission européenne contre le racisme et l'intolérance

CRI (97) 56
Version lituanienne
Lithuanian version

Europos komisija prieš rasizmą ir netoleranciją

ECRI
POŽIŪRIS Į KIEKVIENĄ VALSTYBĘ

ATASKAITA APIE LIETUVĄ

Strasbourg, 1997

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

Secretariat of ECRI
Directorate General of Human Rights – DG II
Council of Europe
F - 67075 STRASBOURG Cedex
Tel.: +33 (0) 3 88 41 29 64
Fax: +33 (0) 3 88 41 39 87
E-mail: combat.racism@coe.int

Apsilankykite mūsų interneto puslapyje adresu: www.coe.int/ecri

ĮVADAS

Europos komisija prieš rasizmą ir netoleranciją (ECRI) buvo įsteigta 1994 metais pirmojo valstybių, Europos Tarybos narių, valstybių ir vyriausybių vadovų Aukščiausio lygio susitikimo dalyvių raginimu, siekiant kovoti su didėjančiomis rasizmo, ksenofobijos, antisemitizmo ir netolerancijos problemomis, kurios kelia grėsmę žmogaus teisėms ir demokratinėms vertybėms Europoje. ECRI nariai buvo išrinkti atsižvelgiant į jų patirtį sprendžiant klausimus, susijusius su rasizmu ir netolerancija.

ECRI gavo užduotį: peržiūrėti valstybių narių įstatymus, politiką ir kitas kovos prieš rasizmą, ksenofobiją, antisemitizmą ir netoleranciją priemones ir jų efektyvumą; siūlyti tolimesnius veiksmus vietose, valstybėse ir visoje Europoje; teikti valstybėms narėms bendro politinio pobūdžio rekomendacijas; analizuoti šioje srityje taikomus tarptautinius teisinius susitarimus siekiant sustiprinti, esant reikalui, jų įtaką.

Viena iš ECRI veiklos formų, sukurtų siekiant įgyvendinti savo įgaliojimus, yra individualus požiūris į kiekvieną valstybę. Tai reiškia, kad siekiant pateikti vyriausybėms naudingus ir konkrečius pasiūlymus yra atliekama kiekvienos valstybės narės situacijos analizė.

Procedūra, kuri taikoma rengiant individualias valstybių ataskaitas, gali būti trumpai apibūdinta tokiu būdu:

- a. Nedidelės ECRI darbo grupės surenka pradinę informaciją ir parengia preliminarų ataskaitos projektą. Pirminiai informacijos šaltiniai yra labai įvairūs; tai yra, *inter alia*, vyriausybių atsakymai į ECRI pateiktą klausimyną, ECRI nariais esančių atitinkamos valstybės atstovų pateikta medžiaga, informacija apie valstybės įstatymus, kurią ECRI prašymu surenka Šveicarijos lyginamosios teisės institutas¹, iš tarptautinių ir vietinių nevyriausybinų organizacijų gauta informacija, įvairios publikacijos ir žiniasklaida.
- b. Plenarinėje sesijoje ECRI nagrinėja ir aptaria preliminarų ataskaitos projektą apie kiekvieną valstybę ir patvirtina ataskaitos projektą.
- c. Ataskaita yra išsiunčiama atitinkamai vyriausybei. Per vyriausybės paskirtą valstybės atstovą ataskaitos pagrindu vyksta slaptas dialogas. Pastarojo komentaru šviesoje ataskaitos projektas yra nagrinėjamas dar kartą ir, galimas daiktas, pakeičiamas.
- d. Po to ECRI plenarinėje sesijoje priimamas galutinis ataskaitos variantas, kuris per Europos Tarybos Ministrų komitetą yra perduodamas atitinkamos valstybės vyriausybei. Praėjus dviems mėnesiams po perdavimo, ataskaita tampa prieinama visuomenei, nebent atitinkamos valstybės vyriausybė aiškiai pareikalautų ataskaitos neskelbti.

¹ Ataskaitą, apimančią atitinkamus valstybių, ET narių, įstatymus, kurią parengė šis Šveicarijos institutas (ref. : CRI (97) 38), galima gauti ECRI sekretoriате.

Pirmoji ECRI parengtų ataskaitų serija, apimanti 11 valstybių², buvo perduota atitinkamų valstybių vyriausybėms 1997 metų liepos mėnesį. Šiuo metu visos ataskaitos yra prieinamos visuomenei. Šioje ataskaitoje pateikta ECRI situacijos Lietuvoje analizė ir pasiūlymai.

Būtina pažymėti, kad ECRI vykdo šią individualių valstybių tyrimo procedūrą rengdama ataskaitas visoms 40 valstybių, Europos Tarybos narių. Po pirmosios vienuolikos ataskaitų serijos, kurios rengimas baigėsi 1997 metų birželio mėnesį, bus rengiamos kitų ataskaitų apie likusias valstybes, Europos Tarybos nares, serijos. Ataskaitų rengimo eiliškumas atskirų valstybių atžvilgiu reiškia tik tai, kad šios ataskaitos bus pabaigtos anksčiausiai.

Šios ataskaitos išleidimas žymi tolimesnio ir aktyvaus ECRI ir kiekvienos valstybės narės valdžios institucijų bendradarbiavimo pradžią siekiant rasti rasizmo ir netolerancijos problemų, su kuriomis susiduria Europa, sprendimus. Siekdama užtikrinti, kad jos darbas būtų kiek galint labiau konstruktyvus ir naudingas, ECRI mielai priims nevyriausybinių organizacijų ir kitų šioje srityje dirbančių institucijų teikiamą informaciją.

Norint gauti daugiau informacijos apie Europos komisijos prieš rasizmą ir netoleranciją (ECRI) veiklą ir kitą Europos Tarybos veiklą šioje srityje, kreipkitės adresu:

**Secretariat of ECRI
Human Rights Directorate
Council of Europe
F - 67075 STRASBOURG Cedex
Tel: 333 88 41 29 64
Fax: 333 88 41 39 87
E-mail: combat.racism@coe.int**

² *Ataskaitos apie Airiją, Belgiją, Čekiją, Graikiją, Islandiją, Lenkiją, Lietuvą, Liuksemburgą, Malta, Suomiją ir Vengriją.*

Įvadas

Lietuva - tai valstybė, kurioje neseniai buvo atkurta nepriklausomybė. Tai jauna demokratija, gyvenanti socialinio, ekonominio ir kultūrinio perėjimo laikotarpiu. Išaiškintos problemos ir siūlomi jų sprendimo būdai turi būti vertinami atsižvelgiant į šią padėtį.

Lietuvoje buvo padaryta nemažai pastangų, tačiau aišku, kad tiek laikas, tiek, svarbiausia, ištekliai yra būtini tolesniam demokratijos plėtojimui. Pažymėtina, kad Tautinių mažumų įstatymas Lietuvoje įsigaliojo 1989 metais. Tai parodo, kad vyriausybė gerai žino šalies tautinių mažumų poreikius. Antra vertus, tolimesnių veiksmų šioje srityje vykdymui reikalinga politinė valia.

Apskritai neatrodo, kad Lietuvoje būtų didelių rasizmo, ksenofobijos ar netolerancijos apraiškų.

Keletas svarbiausių sričių, kurias, kaip reikalaujančias ypatingo dėmesio, ECRI išskyrė, yra:

- mažumų grupių dalyvavimas kasdieniniame Lietuvos gyvenime, jų teisių užtikrinimas ir kalbų apsauga;
- spragos, esančios įstatymuose prieš rasizmą ir diskriminaciją, ir poreikis šiuos įstatymus papildyti;
- poreikis informuoti plačiąją visuomenę ir suinteresuotas grupes apie tarptautinės teisės normas.

³ Žemiau pateikta analizė neapima bet kokių įvykių po 1996 m. birželio 7 d. Teikiant išvadas ir siūlymus á tokius įvykius nebuvo atsižvelgta.

I. TEISĖS ASPEKTAI⁴

A. Tarptautiniai teisiniai susitarimai

1. Lietuva prisijungė prie pagrindinių tarptautinių žmogaus teisių apsaugos konvencijų. Sveikintina tai, kad ji neseniai ratifikavo Europos Žmogaus teisių konvenciją, įskaitant individualios peticijos teisę (25 straipsnis) ir privalomą Teismo jurisdikciją (46 straipsnis). Ši Konvencija yra tiesiogiai taikoma, ir su ja būtina supažindinti plačiąją visuomenę. Todėl šio dokumento įsigaliojimą turėtų lydėti energinga mokomoji ir informacinė kampanija, pirmiausia skirta teisėjams, advokatams ir teisės fakultetams. Europos Tarybos Generalinis sekretoriatas ir kitos Europos valstybės turėtų intensyviau bendradarbiauti tokioje kampanijoje. Be to, Lietuva turėtų apsvarstyti galimybę ratifikuoti Europos susitarimą dėl asmenų, dalyvaujančių Europos žmogaus teisių komisijos ir Teismo procesuose.

2. Be to, manoma, kad Lietuva turėtų ratifikuoti Jungtinių Tautų Organizacijos konvenciją dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo ir Tarptautinės darbo organizacijos konvenciją dėl diskriminacijos darbe ir tarnyboje, UNESCO konvenciją prieš diskriminaciją švietimo srityje, Europos socialinę chartiją, Rėminę tautinių mažumų apsaugos konvenciją, kurios jau pasirašytos, ir Regioninių arba mažumų kalbų chartiją. ECRI suvokia, kad tarptautinių teisinių susitarimų ratifikavimo pasirengimui reikia laiko, ir aktyviai skatina šio pobūdžio Lietuvos valdžios pastangas.

3. Daug dvišalių susitarimų, pasirašytų su kaimyninėmis valstybėmis (Rusijos Federacija, Lenkija, Ukraina ir Baltarusija), yra susiję su kai kuriomis Lietuvos tautinių, religinių ir kitų mažumų problemomis.

B. Konstitucijos nuostatos ir Pilietybės įstatymas

- *Konstitucijos nuostatos*

4. Lietuvos Respublikos Konstitucija, priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume, teigia, kad "Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs. Žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu." (29 straipsnis). Piliečiai, priklausantys tautinėms mažumoms, turi teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius. Be to, Konstitucijos nuostatos užtikrina tautinių mažumų teisę savarankiškai tvarkyti savo kultūros reikalus, švietimą, labdarą ir kitas sritis. Numatyta, kad valstybė turėtų juos remti (45 straipsnis).

5. 43 straipsnis teigia, kad bažnyčios ir religinės organizacijos gali laisvai skelbti savo mokslą, atlikti savo apeigas, turėti maldos namus, labdaros įstaigas ir mokyklas dvasininkams rengti.

⁴ *Išsami Lietuvos įstatymų, susijusių su kova prieš rasizmą ir netoleranciją, apžvalga yra duodama leidinyje CRI (95) 2 rev., kurį ECRI prašymu parengė Šveicarijos lyginamosios teisės institutas (žr. bibliografiją).*

- **Pilietybės įstatymas**

6. 1989 m. lapkričio 3 d. Pilietybės įstatymas leido asmenims, kurie atvyko į Lietuvą sovietiniu periodu ir mažiausiai du metus buvo nuolatiniais Lietuvos gyventojais, tapti Lietuvos piliečiais, jeigu jie pareiškė apie tokį savo apsisprendimą per du metus nuo šio įstatymo įsigaliojimo. Šio, taip vadinamo "nulinio varianto" pagrindu daugiau nei 90% ne lietuvių kilmės asmenų pasirinko Lietuvos pilietybę.

7. Naujasis Pilietybės įstatymas, kuris įsigaliojo 1991 metų gruodžio mėnesį turi daugiau apribojimų. Jis reikalauja 10 metų gyventi šalyje, turėti nuolatinį darbą ar kitokį pajamų šaltinį, turėti pakankamas lietuvių kalbos ir Konstitucijos žinias. Tačiau tai gali sukelti problemų čigonams, kurie laiku nepasirinko pilietybės. Pageidautina, kad būtų išnagrinėtos papildomos priemonės, kurios palengvintų pilietybės gavimą tiems čigonams, kurie yra tokioje padėtyje.

C. Baudžiamosios teisės nuostatos

8. Baudžiamojo kodekso 72 straipsnis draudžia riboti piliečių teises arba teikti pirmenybę atsižvelgiant į tautinį ar rasinį priklausomumą. Taip pat draudžia bet kuriuos tyčinius veiksmus, kuriais siekiama sukelti tautinę ar rasinę nesantaiką ar vaidus. Viešas kurstymas fiziškai susidoroti su kitataučiais baudžiamas skiriant papildomas bausmes. Kai toks kurstymas sukelia žmogaus mirtį ar kitas sunkias pasekmes, bausmė yra dar griežtesnė (laisvės atėmimas iki dešimties metų). Tačiau turint omenyje principą "*nullum crimen sine lege*", 72 straipsnis nepakankamai tiksliai apibrėžia atsisakymą atlikti visuomeninę tarnybą dėl rasinių, nacionalinių ar religinių priežasčių. Ši problema taip pat galėtų būti sprendžiama civilinės arba administracinės teisės rėmuose.

D. Civilinės ir administracinės teisės nuostatos

9. Keli administraciniai įstatymai yra skirti kovai prieš rasizmą ir diskriminaciją, o civilinė teisė nustato, kad sutartys turi būti sudaromos neatsižvelgiant į lytį, rasę, tautybę ir kt. Tai taikoma, pavyzdžiui, priimant į darbą ir aprūpinant gyvenamuoju plotu. Pageidautina, kad šio draudimo apimtis būtų aiškiau apibūdinta ir tiksliau nurodytos taikomos bausmės.

E. Specializuotos institucijos

10. Lietuva turi parlamentinę ir administracinę institucijas, atsakančias už žmogaus teisių apsaugos puoselėjimą (pavyzdžiui, Seimo kontrolierių įstaiga, regioninių problemų ir tautinių mažumų departamentas, Seimo žmogaus ir piliečio teisių bei tautybių reikalų komitetas, Tautinių mažumų skyrius kultūros ir švietimo ministerijoje ir Tautybių sekcija Valstybės paveldo inspekcijoje). Tačiau atrodytų, kad tokios institucijos, kaip speciali komisija arba specialus ombudsmenas, kokios egzistuoja kai kuriose kitose valstybėse, galėtų geriau užtikrinti mažumų grupių ir kiekvieno tokioms grupėms priklausančio individo interesus. Tokiai institucijai galėtų būti patikėtas uždavinys ginti mažumų grupių ir jų narių teises ir laisves.

II. POLITIKOS ASPEKTAI

F. Švietimas ir mokymas

11. Mokyklose yra mokoma žmogaus teisių, mažumų grupių teisių ir tolerancijos. Kadangi mažumų grupės yra išsklaidytos, organizuojamos specialios pamokos, kad vaikai išmoktų skaityti ir rašyti gimtąją kalbą. Be mokyklų, skirtų rusiškai ir lenkiškai kalbančioms mažumoms, buvo atidarytos žydų, vokiečių, baltarusių ir ukrainiečių mokyklos. Daugelis rusų tautybės žmonių atrodo esą patenkinti tokia situacija. Antra vertus, yra skirtumas tarp kitų mažumų dydžio ir mokyklų, kuriose mokoma šių mažumų kalba, skaičiaus⁵. Lietuvą galima sveikinti už jos norą remti mokyklas, kurios aptarnauja mažumų grupes. Tačiau jaučiama, kad mokyklų, kuriose mokoma aukščiau minėtų mažumų kalbomis, skaičius galėtų būti didesnis, ir šių mažumų atstovus reikėtų kiek galint plačiau informuoti apie galimybę siųsti savo vaikus į šias mokyklas.

G. Darbas

- *Kalbos*

12. Pagal Valstybinės kalbos įstatymą, valstybės tarnautojai privalo pakankamai mokėti arba išmokti lietuvių kalbą. Normalu, kad visuomeninio sektoriaus tarnautojai privalo turėti pakankamas lietuvių - oficialios šalies kalbos - žinias. 1990 m. lapkričio 29 d. Seimas priėmė įstatymą, kuriame nurodoma, kad regionuose, kuriuose didelės gyventojų dalies gimtoji kalba yra ne lietuvių kalba, reikalavimai, kuriuos nustato Valstybinės kalbos įstatymas, turės būti įvykdyti iki 1995 m. sausio 1 d.

13. Suprantama, kad teisinės ir administracinės procedūros pagrinde vyksta naudojant lietuvių kalbą. Tačiau regionuose, kuriuose mažumų grupės sudaro gyventojų daugumą, pageidautina, kad teisėjai ir valstybės tarnautojai galėtų tiesiogiai, be vertėjų pagalbos, bendrauti su į juos besikreipiančiais piliečiais. ECRI negali įvertinti, ar vyriausybė šiuo pasiūlymu vadovaujasi praktikoje.

H. Žiniasklaida

14. Keletas laikraščių ir žurnalų yra leidžiami lenkų ir rusų kalbomis; kitos mažumos taip pat turi periodinių leidinių. Be to, yra televizijos ir radio laidų mažumų kalbomis - ne tik rusų ir lenkų, bet ir vokiečių, baltarusių, totorių ir idiš. Tačiau atrodo, kad šių laidų vis dar nepakanka, o kai kurios turėtų būti toliau plečiamos. Tiesa, bet koks padėties gerinimas pirmiausia priklauso nuo turimų išteklių.

* * *

⁵ *Leidinyje "National Minorities in Lithuania" (žr. bibliografiją) nurodoma, kad Lietuvoje gyvena apie 316.000 rusų ir 260.000 lenkų tautybės žmonių (atitinkamai 8,4% ir 7%). Kalbant apie vidurines mokyklas, yra 85 vidurinio mokslo įstaigos, kuriose mokoma tik rusų kalba (51.000 moksleivių) ir 103 vidurinio mokslo įstaigos, kuriose mokymas vyksta rusų ir lietuvių kalbomis (25.000 moksleivių). Atitinkamai 46 vidurinio mokslo įstaigose mokoma tik lenkų kalba (4.500 moksleivių ir 80 mokyklų mokymas vyksta lenkų ir lietuvių kalbomis (8.144 moksleivių).*

Bendruosius duomenis pateikė valstybės institucijos.

Siekdama savo ataskaitų nuoseklumo, šiame rėmelyje ECRI pateikia statistinius duomenis tik iš vyriausybės atsakyto ECRI klausimyno. Klausimynas buvo išsiųstas Lietuvos valdžios institucijoms 1994 m. liepos 13 d.

EKNR neatsako už žemiau nurodytus duomenis.

Lietuvių: 3.018.900 (81,1%); rusų: 316.600 (8,5%); lenkų: 261.500 (7,0%); baltarusių: 57.000 (1,5%); ukrainiečių: 38.500 (1%); žydų: 6.500 (0,2%); kitų 25.000 (0,7%).

1994 m. sausio 1 d. - rugsėjo 30 d. laikotarpiu leidimą imigruoti į Lietuvą iš 1.864 asmenų gavo 1.248.

Didžioji dalis lietuvių yra Romos katalikai. Taip pat yra žmonių, išpažįstančių kitas religijas - sentikiai (rusai), stačiatikiai ir liuteronai.

* Lietuvos gyventojai: 3.724.000 (1994 m. sausio 1 d. duomenys). Šis skaičius paimtas iš Europos Tarybos leidinio "Recent Demographic Development in Europe" (žr. bibliografiją).

BIBLIOGRAFIJA

Šioje bibliografijoje išvardinti pagrindiniai spausdintiniai šaltiniai, kuriais buvo naudotasi nagrinėjant situaciją Lietuvoje: ji neapima visos naudotų informacijos šaltinių įvairovės (žiniasklaidos, kontaktų šalyje, valstybės nevyriausybinių organizacijų ir kt.).

1. Europos Tarybos dokumentas CRI (94) 2: situacija valstybėse, Europos Tarybos narėse, susijusi dalykais, kuriuos nagrinėja Europos komisija prieš rasizmą ir netoleranciją: ECRI narių pateikta darbo medžiaga.
2. Lietuvos vyriausybės atsakymas į ECRI klausimą.
3. Europos Tarybos parlamentinės asamblėjos ataskaitos ir nuomonės (1993 - 1995), o ypač dokumentas AS/Jur (1995) 17 "Valstybių, Europos Tarybos narių, teisinių įsipareigojimų vykdymas: Lietuva"; ir dokumentas AS/Jur (1996) 3 "Lietuvos Respublikos komentarai dėl pranešėjo p. Frundos memorandumo (AS/Jur (1995) 17)".
4. "Šiuolaikinis demografinis vystymasis Europoje", Europos Tarybos leidinys, 1994.
5. Europos Tarybos dokumentas "CDMG (93) 23 final": Šiuolaikinė politika, susijusi su migracija ir migrantais.
6. "Tarptautinės migracijos tendencijos", 1993 metinė ataskaita, OECD, 1994.
7. Europos Tarybos leidinys "CRI (95) 2 rev".: Teisinės kovos prieš rasizmą ir netoleranciją priemonės valstybėse, Europos Tarybos narėse, Šveicarijos lyginamosios teisės institutas Lozanoje.
8. "1994 m. valstybių ataskaitos apie žmogaus teisių praktinį įgyvendinimą", JAV Valstybės departamentas, 1995.
9. "Pasaulinė ataskaita apie antisemitizmą", Žydų reikalų instituto leidinys.
10. 1995 metinė ataskaita, Tarptautinės Helsinkio žmogaus teisių federacijos leidinys.
11. Lietuvos statistika, 1994 - 1995.
12. "Tautinės mažumos Lietuvoje 1992", Lietuvos valstybės tyrimų centras, Užsienio reikalų ministerija.
13. "Lietuviai Lenkijoje. Lenkai Lietuvoje. 1994", Varšuva, 1995.

